

de poera-Bedji, zijn in zeker opzicht ook als leden van het bestuur te beschouwen; die betrekkingen worden steeds door leden derzelfde familie vervuld.

Bijzondere voordeelen zijn aan de leden van het desabestuur als zoodanig niet toegekend.

Aanplantingen op droge velden.

De bewoners van Měngandang trekken hoofdzakelijk hun levensonderhoud van de sawahs, die zij te Antaban bewerken, en van de koffieplantsoenen, die zij op hun eigen desagebied hebben aangelegd. Tegalgronden komen slechts tot geringe uitgestrektheden voor; er wordt djagoeng op geplant, die ongeveer zes maanden noodig heeft om te rijpen. Op vele plaatsen van dit desagebied is in het bosch koffie aangeplant. De productie is over het algemeen middelmatig; doch het eene jaar verschilt veel met het andere. De boomen zijn veelal schraal en hebben weinig takken, hetgeen aan de steenachtigheid van den bodem wordt toegeschreven.

Terreingesteldheid; uitgestrektheid.

Het geheele desagebied is zeer geaccidenteerd; de tegalvelden zijn tegen de helling van eenige heuvels aan gelegen. De grond is van vrij goede kwaliteit; er bestaat geen gelegenheid tot besproeiing.

De uitgestrektheid der in bewerking zijnde tegalvelden bedraagt 76.000 □ meters, gelijk 10 bouws 354 □ rijnl. roeden.

Rechten op den grond.

Alle inwoners van Měngandang bewerken sawahvelden; hebben zij er zelve geen te Antaban, dan huren zij er tegen de helft van de opbrengst te Pakisan. Zooals wij zagen, liggen de eerstgenoemde velden op het desagebied van Galoengan; de grond is hun in erfelijk gebruik afgestaan; zij moeten aan de kas dier desa een kleine retributie betalen, welke door sommigen in kèpèngs, door anderen in bras voldaan wordt. Het gebruiksrecht op die gronden kan worden verkocht en zulks heeft een enkel maal plaats gehad. Alle gronden op het gebied der desa Měngandang zijn in gemeenschappelijk bezit der leden der vereeniging. Daar er meer gronden zijn, dan men noodig heeft, zoo kan elk desalid er zooveel van nemen als hij meent te kunnen bebouwen of beplanten, en hij mag ze zoo lang in gebruik houden als hij verkiest; doch zoodra de gronden niet meer geoccupeerd worden door hem of zijne nakomelingen, treedt de desa wederom in het bezit daarvan. Alleen, wanneer inwoners van andere desa's gronden op het gebied van Měngandang in gebruik verlangen voor den aanleg van koffieplantsoenen, moet daarvoor een gering bedrag als huur (oepěti) aan de desakas betaald worden.

Domeinvelden komen op dit desagebied niet voor.

Planten door vreemden.

De inwoners dezer desa hebben, zooals wij reeds zagen, hunne sawahvelden op het desagebied van Galoengan, terwijl verscheidene inwoners van andere desa's koffieplantsoenen hebben aangelegd op het gebied van Měngandang.

Belastingen; diensten.

Aan den landsheer is nimmer eenige belasting van de droge velden en de koffieplantsoenen betaald geworden.

Op het gebruik van desagronden rust geenerlei verplichting tot het verrichten van diensten.

Opbrengst.

De tegalvelden hebben zoo geringe uitgestrektheid, dat het der moeite niet loonen zou hier proefplukken te nemen.

Contracten enz.

Daar er hier overvloed van gronden is, die door elk, die zulks verlangt, in gebruik genomen kunnen worden, zoo worden nimmer overeenkomsten voor de bewerking van eens anders tegalvelden aangegaan.

Er bestaat nog ruimschoots gelegenheid op dit desagebied nieuwe tegalvelden aan te leggen, doch men gaat er niet toe over, daar de geringe productie niet in verhouding staat tot den arbeid, die daarvoor verricht moet worden.

Handwerken en bedrijven.

Worden alhier niet uitgeoefend.

20. Desa Tambakan.

De grenzen van het desagebied zijn: ten noorden: de toekad Ilab en de toekad Madëngan, die het scheiden van het gebied van Mëngandang en Tëgal; ten oosten: de toekad Madëngan, het neutraal terrein (tana h kwalonan) genaamd Tëgal Nampoe, en de toekad Këndjoeng, die het van het onafhankelijke rijkje Bangli scheiden; ten zuiden: de toekad Blandingan, die het van het onhankelijke rijkje Mëngoei scheidt; ten westen: de toekad Ilab, welke het van het gebied der desa's Galoengan en Mëngandang scheidt.

Oorsprong en ligging der desa.

De desa Tambakan is op een uitgestrekte, grootendeels uit bouwgronden bestaande hoogvlakte gelegen aan den grooten weg, die van Boelèlèng naar Bangli en Mëngoei voert. De desa is goed bevolkt, doch de lage, schamele woningen, waaruit zij bestaat, geven haar een armoedig aanzien. Evenwel zijn hare bewoners in verhouding tot de geringe behoeften, die zij hebben, in goeden doen; zij hebben voldoende bouwgronden en eenige koffieplantsoenen.

Langen tijd, wellicht een eeuw geleden, toen Boelèlèng en Bangli nog gedurig met elkander in oorlog waren, hadden de inwoners van Tambakan zooveel van vijandelijke overvallen te lijden, dat zij besloten naar een streek in de nabijheid van Klandis, Maboen genaamd, te verhuizen. Nadat zij daar eenigen tijd gewoond hadden, viel de verdenking op hen, met de Bangliërs te heulen, en op last van den vorst werd hun wederom eene andere woonplaats aangewezen; ditmaal op desagebied van Galoengan, alwaar hunne vestiging den naam van Baingin verkreeg. Na de expeditie van 1849 kwam een einde aan den grensoorlog tusschen Boelèlèng en Bangli, en eenige personen keerden naar Tambakan terug, alwaar nagenoeg alle sporen

van vroegere bewoning waren verdwenen. Langzamerhand keerden meer inwoners van Baingin naar de oude woonplaats terug en herleefde de desa Tambakan, terwijl Baingin te niet ging, waar thans alleen nog eenige koeboe's van Galoengan staan.

Als bijzonderheid kan nog worden vermeld, dat men te midden der bouwvelden een cylinder van paras, met een middellijn van ongeveer een halven meter, aantreft. Men heeft gegraven tot eene diepte van anderhalve vaam, doch daar men toen het eind nog niet vond, heeft men uit bijgeloof het onderzoek gestaakt, denkende dat de goden dien steen daar geplaatst hadden; sinds dien tijd brengt men er offers.

Inrichting der desavereening.

De inrichting der desavereening is geheel dezelfde als in Mëngandang. Het aantal leden bedraagt thans 68. Ook hun rechten en verplichtingen zijn dezelfde als in de desa Mëngandang.

Vergaderingen.

Maandelijks worden door de leden der desavereening vergaderingen gehouden op tilëm in de poera-dalëm, op anggar-kasih in de poera balé-agoeng.

Desareglementen (sima-desa).

Deze desa is niet in het bezit van een reglement en is zulks naar zeggen der desaleden ook nimmer geweest.

Desabestuur.

Aan het hoofd der desavereening staan twee koebajans, die voor het inwendig beheer der desa zorgen en den dienst in de balé-agoeng verrichten. Zij worden ter zijde gestaan door twee baoe's, die hen ook bij ziekte of verhindering om andere reden vervangen. Ook de mangkoe, die den doodentempel onder zijn toezicht heeft, wordt gerekend tot het desabestuur te behooren. Degeen, die tegenwoordig die functie vervult, is tevens klian-tèmpèk, hoofd der heerendienstplichtigen.

De betrekkingen van koebajan en baoe worden vervuld door degenen, die het langst lid der vereening geweest zijn. Zij blijven het hun leven lang; sterft één hunner, zoo heeft opschuiving plaats en treedt de oudste der krama desa in het bestuur. De persoon, te belasten met de functie's van mangkoe-dalëm, wordt middellijk door de goden zelven aangewezen.

De mangkoe krijgt een jaarlijksche toelage van \$ 4, de koebajans elk de helft, uit de padjèg. Bovendien zijn zij vrijgesteld van het verrichten van heerendiensten. Ambtsvelden of andere voordeelen dan de evengenoemde, genieten zij niet.

Aanplantingen op droge velden.

Op dit desagebied treft men uitgestrekte tegal-gronden aan, waar voornamelijk djagoeng en padi-gaga gecultiveerd worden. Hiernevens vindt men eenige soorten knolvruchten, waaronder ook de aardappel (welke hier zoo goed gedijt), doch altijd in geringe hoeveelheden. Dezelfde gronden worden beurtelings voor djagoeng en gagabouw gebezigd. Slechts twee grondstukken, tanah Sëming en tanah Boeng-

koeh, worden uitsluitend met padi-gaga bebouwd, daar ze voor djagoeng minder geschikt zijn. Soms geschiedt zulks eenige jaren achtereen, anders plant men er padi gaga.

De djagoeng plant men op het eind van den regenmoeson, en 6 à 7 maanden heeft ze hier noodig om tot rijpheid te komen. Nadat de djagoeng geoogst is, blijft het veld eenige maanden braak, om daarna op het eind van den westmoeson het wederom te beploegen en met padi gaga te beplanten. Deze heeft ook 6 à 7 maanden noodig om te rijpen en levert meestal een zeer schraal product, daar ze, behalve aan de verwoesting door apen en vogels, ook aan verschillende ziekten bloot staat. Het voorkomen van vele leege korrels wordt aan de weersgesteldheid (zware winden) toegeschreven. Ook komt de worm oelëd sindët, die de wortels opvreet, waardoor de stengels afsterven, veelvuldig voor. Aan de djagoeng wordt veel schade aangericht door de oeled samsam, welke de bloem aanvreet, waardoor de vrucht zich slecht ontwikkelt.

De braaklegging geschiedt zeer ongeregeld; er zijn gronden, welke jaarlijks in cultuur genomen worden en waarbij gewoonlijk koeboe's en eenige pisangaanplantingen etc. voorkomen. Een groot gedeelte wordt echter maar twee jaar achtereen beplant, eens met djagoeng en eens met padi gaga, om daarna voor 2 of 3 jaren onbeplant te blijven.

Koffie is op dit desagebied veel aangeplant; de grond is er voor geschikt, de opbrengst is bevredigend; op het oogenblik heeft de aanplant zeer veel te lijden van de ziekte genaamd djanggoetangresi (een klimplant, aldus genaamd, die op de takken groeit).

Terreingesteldheid; uitgestrektheid.

Het terrein, waarop de tegalaanplantingen voorkomen, is bijna geheel vlak; het overige gedeelte van het desagebied van Tambakan is door de menigvuldige riviertjes en ravijnen zeer geaccidenteerd. De grond bestaat uit tanah-lëgit en tanah barak. Besproeiing der velden uit leidingen komt alhier niet voor.

De uitgestrektheid en de namen der blokken tegalvelden, die in bebouwing zijn, volgen hieronder:

Padamisa	31.400	□ meters =	4	bouw	212¼	□	rijnl. roeden
Boengkoeh	161.200	" =	22	"	357¾	"	"
Sikoetlingah en Patjoengsamoeh	165.100	" =	23	"	132½	"	"
Padanglemboeng en Tratak	200.500	" =	28	"	126¾	"	"
T. Daoesa	323.700	" =	45	"	307	"	"
T. Sanglengki	772.700	" =	108	"	442¾	"	"
T. Bangké	121.400	" =	17	"	53½	"	"
[?]	193.600	" =	27	"	140½	"	"

Totaal 1.969.600 □ meters = 277 bouw 272½ □ rijnl. roeden.

Rechten op den grond.

Alle grond behoort aan de desavereeniging. Toen men na afloop der expeditie van 1849 weer op de oude plaats te Tambakan ging

wonen, was alle grond, die daar vroeger bebouwd was geweest, tot den woesten staat teruggekeerd, en het geheele desagebied werd alzoo beschouwd als in gezamenlijk bezit der desaleden te zijn. Daar er overvloed van grond was, kon ieder zich daarvan een stuk toeëigenen, zoo groot als hij met zijn familie kon bebouwen; en bij eene voortdurende bebouwing hield men daarop een gebruiksrecht, dat men ook aan zijn kinderen of andere erfgenamen kon nalaten. Werden die gronden later om de een of andere reden geheel verlaten, zoo vervielen zij wederom aan de desavereeniging. Dit heeft betrekking zoowel op bouwgrond als op boschgrond, van welken laatste gebruik gemaakt wordt om er koffie te planten. Ook aan de lieden van andere desa's wordt zulks wel toegestaan, doch de bewoners van Tambakan zelve hebben de voorkeur.

Door niemand, ook niet door lieden van elders, behoeft voor het gebruik van den desaground eenige huur aan de desakas betaald te worden, doch daarentegen rust op allen zonder onderscheid de verplichting, deel te nemen aan de feesten, die in de desatempels gevierd worden, en een gedeelte der benoodigdheden voor de offeranden etc. voor hunne rekening te nemen.

Vroeger hebben langen tijd quaesties bestaan tusschen Tambakan en de Balische desa Tjatoer over de grenzen van hun gebied, die tot eene oplossing gekomen zijn bij de overeenkomst tot grensregeling, die in 1884 tusschen den resident en den vorst van Bangli tot stand kwam. Daarbij is de strook land, tegal Nampoe genaamd, tot neutraal terrein verklaard, zoodat in den vervolge geen der partijen die mag beplanten.

Domeinvelden komen op dit desagebied niet voor.

Planten door vreemden.

Eenige personen van Pakisan en Bontihing hebben op desagebied van Tambakan koffie geplant op de voorwaarden, die reeds hiervoren vermeld werden. Overigens komt het niet voor, dat lieden van andere desa's op dit desagebied planten, terwijl de inwoners van Tambakan ook geene gronden buiten hun eigen desagebied in gebruik hebben.

Belastingen; diensten.

Voor het gebruik der gronden van dit desagebied zijn nimmer belastingen betaald geworden, noch aan den landsheer, noch aan de desa.

De verplichting tot het verrichten van diensten is niet in het bijzonder aan het gebruik der desagrounden verbonden.

Contracten enz.

Contracten voor de bewerking van door een ander in cultuur gebrachte gronden komen niet voor, daar tot heden geen gebrek aan bouwgronden bestaat en de ontginning daarvan met weinig moeite gepaard gaat.

Er bestaat nog in voldoende mate gelegenheid tot het in cultuur brengen van woeste gronden.

Ambachten en bedrijven.

Ambachten en bedrijven worden alhier niet uitgeoefend.

IV. District Sawan.

1. Desa Běbětín.

De grenzen van het desagebied zijn: ten noorden: een leiding en een ravijntje; eerstgenoemde scheidt het van het desagebied van Měnjali, laatstgenoemde van dat van Sawan; ten oosten: de toekad Gěloeng, die het scheidt van het gebied der desa's Bontihing en Pakisan; ten zuiden: een ravijntje even ten zuiden der desa gelegen, waardoor het van het gebied der desa's Gěloengan en Sěkoempoel gescheiden wordt; ten westen: een klein ravijntje, dat in de toekad Sangsit uitloopt, en verder deze rivier, waardoor het van het gebied der desa Soedadji gescheiden wordt.

Oorsprong en ligging der desa.

De desa Běbětín is op heuvelachtig terrein te midden van uitgestrekte tuinen gelegen. Omtrent den oorsprong der desa of de herkomst harer oudste bewoners is niets bekend. Op haar gebied vindt men, in de nabijheid van de toekad Gěloeng, het gehucht Manoeksésa, dat wel een eigen klian desa en balé-agoeng, doch geen gebied heeft, en voor de heerendiensten is ingedeeld bij het district Koeboetambahan, terwijl het vlak bij de desa Pakisan gelegen is en daarvan slechts gescheiden wordt door de toekad Gěloeng. Vroeger, toen Pakisan nog een afzonderlijk district vormde, moge deze regeling eenige reden van bestaan hebben gehad, thans is die vervallen en zoude het rationeel zijn, Manoeksésa onder het district Sawan te brengen.

Desavereeniging.

De desavereeniging telt op het huidige oogenblik 60 leden. Dit getal is echter aan verandering onderhevig, daar ieder, die in het huwelijk treedt, daardoor per se lid wordt. Is het getal aanmerkelijk beneden de 60 gedaald door sterfgevallen of andere omstandigheden, dan moeten degenen, die huwen, reeds na eenige maanden aan alle heeren- en desadiensten deelnemen; is het aantal grooter, dan genieten de nieuw-aangekomenen wat langeren tijd vrijstelling van alle diensten.

De balé-agoeng is een zoogenaamde balé-pěgat, d.w.z. hoewel ze geheel onder één dak is gebouwd, is de bank door eene ledige ruimte in tweeën gedeeld. Op het eene deel zit het uit acht personen bestaand bestuur met de twaalf oudste leden der vereeniging; de overigen zitten aan de overzijde in het langere gedeelte van de balé, doch ook allen gerangschikt naarmate van den tijd, waarop zij lid van de vereeniging geworden zijn; komt één der twintig uitverkorenen te sterven, dan heeft opschuiving plaats, en de oudste der aan het onderinde van de balé gezetenen springt de sleuf over. Die twaalf der oudste desaleden regelen de godsdienstige feesten etc. Bij de verdeeling van de kaos¹⁾ krijgen echter alle desaleden een

1) Verg. blz. 72. — Noot van de commissie.

even groot aandeel. Het rendement van de aan de desa toebehoorende sawahvelden, waarover hieronder gehandeld zal worden, komt ook ten voordeele van alle desaleden gelijkelijk.

Vergaderingen.

De maandelijksche vergaderingen (sangkĕpan) wordt door de leden der desavereniging gehouden op poernama in de balé-agoeng, tenzij de desa sĕbĕl is, in welk laatste geval de vergadering (paoman) gehouden wordt buiten op straat.

Sima-desa.

De desavereniging is niet in het bezit van een desareglement. Wel zoude zij het vroeger geweest zijn, doch dat geschrift zoude door één der vorsten, die over Boelĕlĕng geheerscht hebben, zijn opgevraagd en niet teruggegeven.

Bestuur.

Het desabestuur bestaat uit den pasĕk, drie koebajans, twee pamangkoe's en één pĕnjarikan. De pasĕk, de pamangkoe's en de pĕnjarikan worden bij openbaring (odalān) aangewezen door de z.g. daratans, die dan door de godheid heeten geïnspireerd te zijn. Die keuze beperkt zich echter gewoonlijk binnen de familie, wier leden sedert vroegeren tijd een dusdanig ambt bekleed hebben.

De koebajans worden vervangen bij opschuiving, zoodanig dat dat ambt steeds bekleed wordt door degenen, die het langst lid der desavereniging geweest zijn. Wie eens eene betrekking bij het dorpsbestuur bekleedt, behoudt die zijn leven lang, als zich geene bijzondere omstandigheden voordoen.

Voor de leden van het dorpsbestuur zijn geene ambtsvelden beschikbaar, zoodat aan hunne betrekking geenerlei voordeel is verbonden, behalve de geringe tegemoetkoming uit de padjĕg, die door den landsheer aan sommigen hunner wordt verstrekt.

Aanplantingen op droge velden.

Naast sawahs treft men op dit desagebied voornamelijk tuinen aan; afzonderlijke tegalvelden komen weinig voor, en die weinige zijn beplant met djagoeng, oendis, katjang en soms een weinig tabak. Wel ziet men op verscheidene plaatsen in de tuinen, waar de vruchtboomen schaars zijn, wat djagoeng of oendis aangeplant; doch men maakt er geene geregelde cultuur van. Voorts komen daar naast klapper- en arĕn-palmen voornamelijk doerĕn, wani, tjĕroring en verschillende soorten van djeroekboomen voor. Ook treft men op dit desagebied koffieplantsoenen aan.

Terreingesteldheid; uitgestrektheid.

Het desagebied van Bĕbĕtin is zeer geaccidenteerd. Vanaf de noordelijke grens stijgt het tot aan de zuidelijke grens voortdurend sterk, terwijl het zoowel aan de oost- als aan de westzijde door rivieren wordt begrensd, die door diepe ravijnen loopen. De grond is van goede qualiteit; over het algemeen echter met vele en daaronder groote steenen vermengd. Eene geregelde besproeiing der tuinen heeft niet plaats; alleen die aan de kanten der sawahs krijgen wel tihis, doch na den rijstooftst vervalt zulks, daar dan al het

water voor de sawahs van Pěnaroe kan beschikbaar moet gesteld worden.

De uitgestrektheid der aanplantingen bedraagt als hieronder volgt. Eerst zijn de blokken tuin met hunne uitgestrektheden opgegeven, en daarna afzonderlijk, met gebruikmaking derzelfde namen, de kleine stukjes tegalvelden, welke aan de tuinen grenzen.

Tuinen.

Abian Krèsèk	103.000	□ meters =	14 bouw	257	□ rijnl. roeden
Abian Tabang	627.200	" =	88 "	194	" "
Abian Těboen	109.100	" =	15 "	187½	" "
Abian Desa	210.000	" =	29 "	297	" "
Abian Pěnděm	259.000	" =	36 "	313	" "
Abian Sandat	89.000	" =	12 "	271	" "
Abian Manoeksésa	110.500	" =	15 "	286	" "
Totaal	1.508.700	□ meters =	212 bouw	306	□ rijnl. roeden.

Tegalvelden.

Tegal Tabang	27.000	□ meters =	3 bouw	416½	□ rijnl. roeden
Idem	39.500	" =	5 "	283½	" "
Tegal Těboen	15.200	" =	2 "	71	" "
Tegal Manoeksésa	4.300	" =	— "	302¾	" "
Totaal	86.200	□ meters =	12 bouw	73¾	□ rijnl. roeden.

Grondenrecht.

Alle gronden van dit desagebied behooren in eigendom aan de inwoners toe, die er de volle beschikking over hebben, zelfs over de woonerven, die zij occupeeren. Eene uitzondering daarop maakt eene strook sawahs, Běbėgan genaamd, die aan de desavereeniging toebehoort. Een tiental jaren geleden was die grond nog tegal, doch toen is door de desavereeniging de gelegenheid opengesteld om daarvan sawah te maken onder conditie, dat de ontginners er drie jaren lang al het profijt van zouden trekken (nglanjahin) en daarna met de bewerking zouden mogen doorgaan tegen genot van de helft der opbrengst. Toen een voldoende aantal liefhebbers zich daarvoor had aangemeld, voornamelijk inwoners van Bontihing, werd door de leden der desavereeniging tezamen met hen de benodigde leiding gegraven. Het deel der opbrengst, dat aan de desa ten goede komt, wordt gebezigd voor het bestrijden der kosten van de offeranden en het onderhoud der tempels.

Aan die sawahs grenst nog een stuk grond, dat te hoog gelegen was om er sawahs van te maken en dat daarom tot tuin is aangelegd en door de desavereeniging voor \$ 5 aan iemand van Sawan verhuurd wordt. Een andere tuin behoort toe aan de sěka-gamělan van Běbėtin.

Op dit desagebied is een domeinveld gelegen (tėgal lantang) nabij de grens met Sawan. Het is opgemeten bij abian Krèsèk en heeft eene uitgestrektheid van 10.000 □ meters = 1 bouw 205 □ rijnl. roeden. Ida Bagoes Kěnoeh heeft het in huur voor \$ 3 's jaars.

Planten door vreemden enz.

Er zijn geen inwoners van Běbėtin, die op het gebied van andere

desa's tegalgronden bewerken. Twee lieden uit Soedadji en zeven uit Sawan hebben tuinen, die op het gebied van Bëbëtin gelegen zijn.

Belastingen zijn voor de tuinen en tegalvelden nimmer betaald geworden.

Aan het bezit van gronden is geenerlei verplichting tot het verrichten van diensten verbonden.

Contracten enz.

Menigmaal komt het voor, dat iemand zijne tuinen voor een deel der opbrengst door een ander laat onderhouden. De bewerker krijgt dan gewoonlijk een deel der opbrengst van de klappers; de fijnere vruchten, waarvan de boomen geen onderhoud noodig hebben, komen alle aan den eigenaar. Het gebeurt vaak, dat iemand, die arèn-palmen heeft, de toewak door een ander laat aftappen, om er suiker van te maken. Verstrekt de eigenaar der palmen tevens de gereedschappen, dan krijgt elk de helft van de geproduceerde suiker. Geeft hij alleen de boomen en bemoeit er zich verder niet mede, dan krijgt de bewerker $\frac{2}{3}$ tegen de eigenaar $\frac{1}{3}$.

Gelegenheid tot het in cultuur brengen van nieuwe gronden bestaat hier niet meer. Wel komen er aan de kanten van kleine ravijntjes en de oevers der rivieren smalle strooken onbenut grond voor, doch door hunne steenachtigheid zijn zij niet geschikt, in cultuur gebracht te worden.

Handwerken en bedrijven.

Smeden zijn in deze desa niet gevestigd. Wel een timmerman, die zich op het oogenblik onledig houdt met het vervaardigen van een wadah, waarvoor hij een loon van \$ 5 krijgt. In andere tijden houdt hij zich meestal bezig met de vervaardiging van balé's tegen loon.

Vele lieden besteden een deel van hun tijd aan het bereiden van arënsuiker. Hun aantal is zeer afwisselend; op het oogenblik zal het ongeveer 20 bedragen. De hoeveelheid toewak, die zij verwerken, is eveneens zeer ongelijk; er zijn er, die twee of drie boomen aftappen; anderen brengen het tot tien, doch in het laatste geval is de arbeid zwaar. Van de toewak van een boom, die overvloedig vloeit, maakt men per dag tien boengkoels suiker, die à 8 kèpèngs per boengkoel in Bëbëtin verkocht worden. Lieden van Djagaraga en Boengkoelan komen zich hier ook wel van dat artikel voorzien.

2. Desa Sawan.

De grenzen van het desagebied zijn: ten noorden: een pagger en een klein ravijn even ten noorden van het kerkhof en langs de poera baingin; ten oosten: de toekad Daja, waardoor het gescheiden is van het desagebied van Bila; ten zuiden: pangkoeng watës, die het scheidt van het desagebied van Bëbëtin; ten westen: de toekad Batoeblah, die zich met de toekad Sangsit vereenigt, waardoor het van het desagebied van Bëbëtin gescheiden wordt.

Oorsprong en ligging der desa.

De desa Sawan, hoofdplaats van het district van dien naam,

bestaat reeds, zoolang men zich heugt, en het is zelfs bij overlevering niet bekend, van waar de eerste bewoners herkomstig zijn. Zij bestaat uit drie gedeelten: 1e. eigenlijk Sawan; 2e. de even ten zuiden daarvan gelegen bandjar Moendoek, en nog verder westelijk 3e. de bandjar Doekoeh.

Desavereeniging.

Zoodra een inwoner der desa huwt, wordt hij in de desavereeniging opgenomen. Wanneer de vader ook nog dienstplichtig is, ten tijde dat de oudste zoon in het huwelijk treedt, geniet deze laatste gedurende drie jaren vrijstelling van alle diensten, welk voorrecht echter niet genoten wordt, als de vader reeds afgetreden is als lid der vereeniging; dan moet de oudste zoon, zoodra hij getrouwd is, aan alle diensten meedoen, hetwelk in ieder geval geldt voor de jongere broeders.

De in deze desa wonende brahmanen staan buiten de desavereeniging en hebben hun eigen tempel, pamaradjaän; zij zijn van alle diensten vrijgesteld. Dit was oorspronkelijk tevens het geval met de wésia's, aan wie de poera-pamaksan, staande op de pasar te Sawan, toebehoort. Zij zijn echter niet talrijk en het onderhoud van den grooten tempel viel hun zwaar, waarom zij het verzoek deden, in de desavereeniging te worden opgenomen, mits dan ook het onderhoud van hun tempel voor rekening der geheele desa zoude komen. Hiermede werd genoeg genomen en sedert doen de wésia's aan alle werkzaamheden der desaleden mede.

Het aantal desaleden bedraagt 130. Ten einde te voorkomen, dat personen, die reeds dienstplichtig zouden kunnen zijn, zich daaraan trachten te onttrekken door niet in het huwelijk te treden en hun huishouden te laten doen door eene zuster of ander vrouwspersoon, is bepaald, dat ook dezen bij de dienstplichtigen worden ingedeeld, ondanks hun ongehuwden staat. De troena-boenga zijn de jongelui, die alleen bij sommige gelegenheden eenige diensten in de tempels te verrichten hebben.

Vergaderingen.

Maandelijks worden door de desaleden vergaderingen gehouden op poernama in de balé-agoeng, op tilëm in de poera dalëm, op anggar kasih in de poera-pamaksan, welke, zooals wij zagen, oorspronkelijk alleen aan de wésia's toebehoorende en waar zij thans ook nog den boventoon voeren.

Sima-desa.

De desa is in het bezit van eene sima. Daarin wordt niet vermeld, door wien zij is uitgevaardigd, noch wanneer zulks geschied is, en ook de desalieden weten daaromtrent geene inlichting te geven. De inhoud van dat geschrift heeft veel overeenkomst met dien van Klandis. Nieuwe gezichtspunten levert het niet op.

Bestuur.

Het bestuur bestaat uit een klian desa, vier tinggi's en vier pamangkoe's. De klian voert het bestuur over de desa en heeft het toezicht over alles wat daar voorvalt en verricht moet worden,

in welke taak hij wordt ter zijde gestaan door de 4 tinggi's. Wanneer de wegen in de desa in orde gemaakt, de tempels hersteld moeten worden, dan moeten zij daarbij tegenwoordig zijn en de werkzaamheden regelen. De pamangkoe's hebben het toezicht in de tempels, bieden aldaar den goden hunne offeranden aan, etc.

De klian desa en de pamangkoe's worden door de goden aangewezen, die bij monde van de z.g. pĕrma dé's, als hoedanig thans in Sawan vier vrouwen fungeeren, hun wil kenbaar maken. Niet altijd echter acht men zich door dezen geopenbaarden wil der godheid gebonden; dit hangt veel af van de mate van eerbied, dien men den goden toedraagt, en van de reputatie der pĕrma dé's, het vertrouwen, dat zij bij de bevolking genieten. Wilden dezen iemand doen verkiezen, die niet in den smaak valt van de desalieden of niet te goeder naam en faam bekend staat, zoo zouden dezen er niet maar zoo voetstoots genoeg mede nemen, de pĕrma dé zoude in discredit geraken en men zoude aandringen op eene nieuwe raadpleging der godheid, daar men van deze alleen een verstandige keuze verwachten kan.

De gelegenheid tot het plegen van knoeierijen door de pĕrma dé's wordt bovendien minder, daar het de gewoonte is, zoo mogelijk steeds personen te kiezen uit dezelfde familie, wier leden van ouds dat ambt bekleed hebben, en ook zijn die ambten over het algemeen weinig gezocht, daar er altijd zeer geringe voordeelen aan verbonden zijn en dikwijls veel beslommeringen. Het kost dan ook dikwijls veel moeite, de aangewezen personen over te halen het hun toegedachte ambt te aanvaarden, en welke overredingsmiddelen soms daarvoor moeten worden aangewend, blijkt o.a. in de monographie der desa Djagaraga¹⁾.

Men ziet, dat de samenstelling van het desabestuur hier verschilt van die der omliggende desa's door het gemis van pasĕk, ba oe, koeba jan; men zegt, dat deze laatsten alleen in die desa's worden aangetroffen, waar de balé-agoeng is een balé-pĕgat.

Men treft hier geene ambtsvelden aan, en ook zijn aan de leden van het desabestuur geene andere voordeelen toegekend.

Aanplantingen op droge velden.

Het desagebied Sawan heeft eene geringe uitgestrektheid en de tegalgronden beslaan daarvan nog maar een zĕér gering gedeelte. Gewoonlijk plant men er in het begin van den westmoeson wat djagoeng, te zamen met katjang en oendis. Laatstgenoemd gewas wordt hier en daar wel achterwege gelaten, om na afloop van den djagoengooft tabak te kunnen planten; zulks geschiedt echter slechts op kleine uitgestrektheden. Op sommige plaatsen is de grond zoo schraal, dat men er alleen oendis kan planten. Ten oosten der desa Sawan en ten oosten van bandjar-Moendoek liggen eenige tuinen, alwaar sirih, pinang, pisang en verscheidene andere soorten van vruchtboomen aangeplant zijn. Ook op de tegalgronden treft men hier

¹⁾ Zie beneden, blz. 191. — Noot van de commissie.

en daar vruchtboomen aan, terwijl tevens overal klappers voorkomen. Eene geregelde braaklegging der tegalgronden vindt niet plaats.

Terreingesteldheid en uitgestrektheid.

Het terrein is zacht hellend, doch nergens bijzonder geaccidenteerd. De grond is over het algemeen slecht van kwaliteit. Besproeiing uit leidingen heeft niet plaats.

De uitgestrektheid der tegalgronden bedraagt:

Galangan	35.200	□ meters =	4 bouw	480	□ rijnl. roeden
Djaka	7.400	" =	1 "	21¼	"
Poh-kẽmbar	21.300	" =	3 "	1	"
Tẽgal Sawan	18.800	" =	2 "	324½	"
Tẽgal Moendoek	73.100	" =	10 "	150	"
Totaal	155.800	□ meters =	21 bouw	477¼	□ rijnl. roeden

en die der tuinen:

Abian Sawan	8.700	□ meters =	1 bouw	113	□ rijnl. roeden
Abian Doekoeh	47.300	" =	6 "	332½	"
Totaal	56.000	□ meters =	7 bouw	445½	□ rijnl. roeden.

Grondenrecht.

Nagenoeg alle gronden van dit desagebied zijn in particulier eigendom; behalve dat aan de desa behooren ten eerste natuurlijk de erven der tempels en van het kerkhof, ten tweede die erven, welke de kern der desa uitmaken, zijn de buiten-erven en die van de bandjars Moendoek en Doekoeh ook in particulier bezit. De reden daarvan zal wel zijn, dat, toen de desa zich langzamerhand uitbreidde, op een gegeven tijd de desagrond geheel was ingenomen, en dat daardoor de later aangekomenen aangrenzende bouwgronden hebben moeten koopen om aldaar hun huis op te bouwen, maar waardoor dan ook die grond hun particulier eigendom geworden is.

Onder de droge velden worden op dit desagebied geene domein-gronden aangetroffen.

Planten door vreemden enz.

Voor de zwaar bevolkte desa Sawan zijn de gronden van haar desagebied niet voldoende om aan allen de gelegenheid te verschaffen daar hun levensonderhoud te vinden. Velen zijn daarom genoodzaakt gronden op het gebied van naburige desa's gelegen en aan andere personen toebehoorende te bewerken, doch zulks heeft meestal plaats met sawahs; slechts eene enkele maal met tegalvelden.

Belastingen zijn voor de droge velden en tuinen nimmer betaald geworden.

Aan het bezit van gronden is geenerlei verplichting tot dienst-praestatie verbonden, tenzij die diensten strekken direct ten voordeele van de gronden.

Contracten enz.

Grondbewerkings-contracten worden zelden aangegaan.

Gelegenheid tot het in cultuur brengen van nog onbebouwde gronden bestaat op het desagebied van Sawan niet meer.

Handwerken en bedrijven.

In de desa Sawan zijn drie grofsmeden gevestigd, die zich bezighouden met het vervaardigen van landbouwgereedschappen, en één pandé-proenggoe, die de instrumenten voor een gamelan kan vervaardigen. Eén persoon oefent het beroep van timmerman uit; hij vervaardigt hoofdzakelijk houten balé's. Ten oosten der desa, in het ravijn van de toekad Gëloeng wordt ook paras aangetroffen, die geschikt is om er steenen van te hakken, doch op het oogenblik heeft geen aanmaak daarvan plaats. Voornamelijk heeft het plaats, wanneer één der tempels moet hersteld worden, en dan bieden zich ook spoedig lieden aan om ze te vervaardigen tegen loon. In den koffietijd gaan van hier vele lieden naar het gebergte om koffie op te koopen en die elders van de hand te zetten, of ook wel om ze tegen loon te vervoeren; men treft hier een 15-tal pikolpaarden aan, die echter ook wel voor het vervoer van andere goederen dan koffie gebezigd worden.

3. Desa Měnjali.

De grenzen van het desagebied zijn: ten noorden: de poera-Braban gelegen aan den weg, die van Djagaraga naar Sawan leidt, en van daar een klein wegje (paměngkang), dat in westelijke richting tot pangkoeng tjampoan en in oostelijke richting tot pangkoeng glagah linggih loopt; voorts vormen deze beide ravijnen in noordwestelijke en noordoostelijke richting de grens tusschen de desa's Měnjali en Djagaraga; ten oosten: de toekad Daja, die het scheidt van het desagebied van Bengkala; ten zuiden: een ravijntje en een pagger, die het scheiden van het desagebied van Sawan, zoomede een tlabah¹⁾, die het scheidt van het desagebied van Běbétin; ten westen: de toekad Sangsit, die het scheidt van het gebied der desa's Soedadji en Soewoeg. Omtrent de quaestie die gerezen is over de grens tusschen de desa's Měnjali en Djagaraga, zie men hetgeen is aangeteekend in de monographie van laatstgenoemde desa.

Oorsprong en ligging der desa.

Měnjali is een uitgestrekte desa, te midden van sawahs en tuinen gelegen. Waarschijnlijk is zij ook de oudste der in deze streek gelegen desa's, althans heeft, naar men zegt, haar desagebied zich vroeger in noordelijke richting tot aan zee uitgestrekt en zijn de daar thans gelegen desa's Sangsit, Boenekoelan en Djagaraga eerst later gesticht geworden op gronden, die zij door ruiling tegen andere zaken van waarde of door koop van desa Měnjali hadden verkregen. Voor deze meening pleiten de omstandigheden, dat de inwoners van Měnjali thans nog bij het mēlis-feest hunne goden brengen naar de poera-sěgara van Boengkoelan en Sangsit, zoomede dat de inwoners van beide laatstgenoemde desa's bij den aanvang van hun groot oogstfeest in de tempels van Měnjali den boel gaan schoonmaken (ngatoerang oedodan) als huldebetoon aan de aldaar

¹⁾ Zie boven blz. 120. — Noot van de commissie.

zetelende goden. De zuidelijke grens, meent men, zoude echter altijd geweest zijn zooals tegenwoordig.

Desavereeniging.

Elk mannelijk inwoner der desa wordt dadelijk bij zijn huwelijk lid der desavereeniging en moet, te beginnen met het eerste daarop volgende mēlis-feest, aan alle door de leden te praesteeren diensten deelnemen.

Ook uit de sima dezer desavereeniging blijkt, welk eene uitgestrekte bevoegdheid zij had. Wanneer door haar zaken van misdrijf onderzocht werden, werden daarbij ook verschillende ceremonieën in acht genomen (maètèhètèh), en de desa-eed (bakang-bakang), waarvoor alle benoodigdheden in de sima desa vermeld worden, kan worden opgelegd. Iemand, die zich niet wil gedragen naar de gebruiken der desa en de uitspraak van de leden der vereeniging (pakërtan-dèsa), wordt beboet met 2.500 kèpèngs. Heeft hij binnen twee maanden nog niet aan zijne verplichting voldaan, dan wordt hem eene nieuwe boete opgelegd, welke den naam papaingan draagt, terwijl als hij ook deze binnen eene maand niet betaald heeft, hij uit de vereeniging gestooten wordt (kapaing). Door de betaling dezer boete vervalt die, welke oorspronkelijk werd opgelegd, behalve wanneer het eene schuld geldt terzake van het niet opbrengen van hoofdgeld (patoeroenan). Verzet hij zich dan nog tegen de desavoorschriften, zoo moet hij worden ter dood gebracht, tenzij men er de voorkeur aan geeft hem met zijne geheele familie te verkoopen.

De desavereeniging en de soebakvereenigingen zijn gewoonlijk geheel van elkander onafhankelijk; alleen wanneer door beide corporatie's in denzelfden tempel geofferd wordt, zoo zijn de laatsten voor den dienst aldaar aan de eersten ondergeschikt, en kunnen aan de soebakleden boeten worden opgelegd, voor de betaling waarvan hunne sawahs aansprakelijk zijn; tevens moeten zij bij de desa-hanengevechten ook kemphanen leveren.

Vergaderingen.

Maandelijks wordt door de leden der desavereeniging vergadering gehouden op poernama in de balé-agoeng. Tengevolge echter der bepaling, dat niemand den tempel mag binnentreden binnen den tijd van elf dagen, nadat in de desa een volwassene gestorven is, en drie dagen na den dood van een kind, zoo is het in deze uitgestrekte desa maar heel zeldzaam, dat eene dergelijke vergadering op den bepaalden dag gehouden kan worden.

Sima-dèsa.

De desa vereeniging is wel is waar in het bezit van een geschrift, dat in vorm en inhoud overeenkomst heeft met eene sima-desa, doch nergens daarin blijkt, dat dit geschrift speciaal op de desa Mēnjali betrekking heeft. Het bestaat uit verschillende stukken, waarvan één is uitgevaardigd door Goesti Njoman Penaroengan, doch wanneer zulks geschiedde, blijkt niet. Reeds hiervoren werd eene enkele maal van den inhoud van dit geschrift melding gemaakt. Het bevat voorts

hoofdzakelijk eene omschrijving van verschillende misdrijven en van de boeten en andere straffen die daartegen bedreigd worden. Vooral is het uitvoerig op het chapiter diefstallen; eene heele lijst van zaken wordt afzonderlijk vermeld; de straf, bedreigd op de ontvreemding daarvan, varieert voornamelijk in verhouding tot hare waarde.

Bestuur.

Het bestuur der desavereeniging bestaat uit een pasĕk, twee koebajans, eenige pamangkoe's en den penjarikandesa. Bij de vergaderingen der vereeniging zitten deze lieden aan de bovenzijde van eene opening (arong) in de balé, waarbij zich ook de sĕdahan als notabele der desa voegen mag. De overige leden zitten aan gene zijde der opening geschaard in de volgorde zooals zij successievelijk lid van de desavereeniging geworden zijn.

De aanstelling der bestuursleden heeft plaats door de goden op de wijze als zulks reeds elders beschreven werd.

De pasĕk is de djoeroe-raos, d.w.z. hij voert het bestuur der desa en regelt alle zaken; als de déwa neerdaalt, staat hij hem te woord; in het kort, hij is de man, die het weten moet, als eenige moeilijkheid zich in de desa voordoet, hetzij ten aanzien van de déwa's, hetzij met andere desa's of met het bestuur; hij treedt op als de behartiger van de belangen der desavereeniging, als hare woordvoerder.

De pĕnjarikan desa is aan hem ondergeschikt en in het bijzonder belast met de regeling der werkzaamheden en het houden van het toezicht daarop. De oproepingen daartoe doet hij door het slaan op de koelkoel dan wel door aanzegging huis aan huis. Degenen, die daarbij nalatig zijn in het voldoen aan hunne verplichtingen, legt hij boeten op, waarvan hij onmiddellijk aanteekening houdt en welke hij ter eerstvolgende vergadering int. Doen zich bij de inning moeilijkheden voor, dan wendt hij zich daarmede wederom tot den pasĕk. Bij de talrijke gelegenheden, dat er feesten gevierd worden in de tempels, moet de pĕnjarikan zorg dragen, dat het leveren van alle benoodigdheden daarvoor tijdig door de desalieden geschiede; hij bepaalt de plaats, waar zulks behoort te gebeuren en wijst voorts een elk aan, wat hij te doen heeft, wanneer het feest eenmaal begonnen is en het feestmaal, de kaos, moet toebereid worden. Terwijl zij daarmede in het voorgedeelte van den tempel druk bezig zijn, is de pasĕk met de pamangkoe's en zijn verder gevolg in het binnengedeelte van den tempel bezig de gebruikelijke ceremonieën te verrichten, die aan het nederdalen van de godheid moeten voorafgaan.

Zooals boven werd beschreven, behoort de verhouding te zijn tusschen de pasĕk en den pĕnjarikan, en de vormen worden over het algemeen goed tusschen hen in acht genomen; doch het valt licht na te gaan, dat degeen van hen, die het meest bij de hand is, allicht den meesten invloed krijgt, en dat het dan ook dikwijls gebeurt, dat hoewel aan den pasĕk steeds overal de voorrang wordt toegerekend, de pĕnjarikan, iemand die per se moet kunnen schrijven en daarom allicht ook in andere opzichten wat meer ontwikkeld is, bij

wiens verkiezing, zoo die door de desaleden plaats heeft, de keuze gewoonlijk valt op dengene, die het meest invloed heeft onder zijne dorpsgenooten en het rapst van de leden is, de man is, die bij het afdoen der desazaken den doorslag geeft. Beiden, pasĕk en pĕnjarikan, kunnen zich in hunne veelzijdige bezigheden doen bijstaan door den koebajan.

Een pĕmangkoe is steeds aan een bijzonderen tempel verbonden; hij assisteert aldaar den pasĕk, belast zich met het aanbieden der offeranden en is in het algemeen degene, die het toezicht moet houden op den tempel, waaraan hij verbonden is. Hij staat in het algemeen gesproken minder in aanzien bij de desalieden dan de pasĕk en men duidt hem zelfs somtijds aan met den naam van djoeroe sapoeh, alsof het schoonhouden van den tempel zijne voornaamste bezigheid ware. Naar de reden daarvan zoekende, zoude men de onderstelling kunnen opperen, dat de pasĕk behoort tot de overblijfselen van den ouden godsdienst en tot het oorspronkelijke desabestuur, zooals dat was vóór de invoering van het hindoeïsme, terwijl de betrekking van pamangkoe eene instelling is van later tijd, die ingevoerd is van buiten-af door de belijders van den nieuwen godsdienst. De Balineezen zouden dan alzoo van hunne Hindoe-overheerschers hebben overgenomen hunne tempels met den bedienaar, doch zij hadden, niet in staat den nieuwen godsdienst te begrijpen en niet gezind meer dan den vorm over te nemen, in die tempels hun oorspronkelijken afgodendienst overgebracht, en hun eigen dorpsbestuurders, tevens de bedienaars van dien afgodendienst, voeren er den boventoon. Voor deze veronderstelling pleit de omstandigheid, dat in de wethoeken, die van hindoeschen oorsprong zijn, nooit over pasĕk, koebajan, bae en dergelijke gesproken wordt, terwijl zij daarentegen wel melding maken van den pamangkoe. In tegenoverstelling daarmee, wordt in de sima desa, die men als eene soort van desaconstitutie zoude kunnen beschouwen, waarin een deel der oude gebruiken worden te schrift gesteld, en die bepaaldelijk van plaatselijken oorsprong zijn, herhaaldelijk gewag gemaakt van den pasĕk c.s., slechts hoogst zelden van den pamangkoe.

Er zijn alhier aan de leden van het dorpsbestuur geene ambtsvelden toegewezen; noch zijn hun andere voordeelen toegekend.

Aanplantingen op droge velden.

De voornaamste producten, welke alhier op de tegalvelden worden verbouwd zijn: djagoeng, katjang, komak, oendis en tabak. In de 8ste maand, wanneer de regens reeds geregeld doorkomen, begint men djagoeng, katjang en oendis te planten. Hiervan verkrijgt men dan gewoonlijk een zeer bevredigend product. De oendis wordt menigmaal in rijen, op een onderlingen afstand van twee meters, geplant, opdat men den grond na afloop van djagoeng- en katjang-oogst weer kan bewerken zonder den eerstgenoemden aanplant te beschadigen. Somtijds wordt ook de oendis geheel achterwege gelaten. Daarop wordt òf voor een tweede maal djagoeng geplant, dikwijls in vereeniging met komak, òf men laat de gronden tot het begin

van den volgenden westmoesoën braak liggen, daar het product van dit tweede djagoenggewas toch zelden goede vruchten oplevert en meestal nog jong zijnde tot veevoeder wordt gebruikt. Komak en oendis gedijen hier over het algemeen zéér goed. Enkele landbouwers planten ook na afloop van den eersten djagoenggoogst tabak, doch nergens in groote hoeveelheden, daar de werkzaamheden, aan deze cultuur verbonden, hun te druk zijn en men ook zelden een fraai gewas verkrijgt. Aan de kanten der sawahs treft men eenige tuinen aan, waarin siriĥ, pinang, pisang, klappers en eenige andere vruchtboomen voorkomen. Zij krijgen geen vast aandeel water uit de leidingen; alleen na afloop van den rijstooĥst kan er eenig water heen geleid worden.

Terreingesteldheid en uitgestrektheid.

Het terrein waarop de tegalaanplantingen voorkomen, is zacht hellend en over het algemeen voor den landbouw zeer gunstig gelegen, doch de grond is van inférieure qualiteit.

De uitgestrektheid der tegalvelden is als volgt:

Tegal Babakan	66.800	□ meters = 9 bouw	206½	□ rijnl. roeden
„ Pěnděm	168.800	„ = 23	„ 393	„
„ Moendoek	368.800	„ = 51	„ 484¾	„
„ Menjali	47.300	„ = 6	„ 332¾	„
Totaal	651.700	□ meters = 91 bouw	417	□ rijnl. roeden

die der tuinen:

Abian Bongkong	66.300	□ meters = 9 bouw	171¼	□ rijnl. roeden
„ Poemakan	57.000	„ = 8	„ 16	„
„ Anggarkasih	32.700	„ = 4	„ 304	„
„ Tjampoean	53.300	„ = 7	„ 255½	„
Totaal	209.300	□ meters = 29 bouw	246	□ rijnl. roeden.

Grondenrecht.

Het grootste gedeelte van den grond van dit desagebied is in particulier bezit; zelfs is dit het geval met alle woonerven, zoodat een vreemdeling, zich in Měnjali willende vestigen, zich tot het verkrijgen van den noodigen grond moet verstaan met één der inwoners, die grondbezitter is. Deze toestand is langzamerhand zoo geworden naarmate in de wijze van grondbewerken verandering kwam en de grond meer waarde bekam door den aanleg van sawahs en vaste tegals. Oorspronkelijk moet alle grond desabezit geweest zijn, evenals thans nog het geval is met eene kleine uitgestrektheid gronden, gelegen ten westen van de poera Pěnindjoan, die tot voor een tiental jaren onbeplant gelaten en met laag bosch begroeid waren, dewijl men meende, dat het ontginnen daarvan onheil zoude aanbrengen. Door gebrek aan grond gedreven, heeft men over dit vooroordeel eenige jaren geleden heengestapt en er tegalvelden van gemaakt, die tegenwoordig door een zevental lieden van Měnjali van de desa, die eigenares gebleven is, gehuurd worden.

In de tegalvelden, die tezamen onder den naam Pěnděm bekend zijn, ligt een domeinveld, waarvan men echter niet meer weet, hoe het in dien toestand geraakt is. Het heeft eene uitgestrektheid van 5000 □ meters, gelijk 352¼ □ rijnl. roeden.

Planten door vreemden, enz.

Lieden van Měnjali hebben geen grond in bewerking op het gebied van andere desa's; eenige lieden van Sawan bewerken gronden op Měnjali's gebied.

Belasting is voor de tegalgronden nooit betaald geworden, noch aan den landsheer, noch aan de desa; alleen wordt door de bewerkers der tegalvelden, die aan de desa toebehooren, eene kleine huursom betaald, die in de desakas gestort wordt.

Op het bezit van gronden rust geenerlei verplichting tot het verrichten van diensten.

Contracten enz.

Hoewel zelden, komt het toch voor, dat iemand zijn tegalveld tegen de helft der opbrengst door een ander laat bewerken.

Alle gronden van dit desagebied zijn reeds tot sawahs of tuinen ontgonnen; behalve een weinig grond aan het kerkhof grenzende, welke niet bebouwd mag worden.

Handwerken en bedrijven.

Smeden zijn in deze desa niet gevestigd; men koopt zijne landbouwgereedschappen elders. Er is een timmerman, doch hij oefent zijn handwerk slechts van tijd tot tijd uit, en dan bestaat zijn werk voornamelijk in het verleenen van hulp bij het bouwen van huizen. Arèn-palmen komen slechts weinig voor; met de bereiding van suiker houdt men zich niet bezig; de toewak die men verkrijgt, wordt in verschen toestand verkocht. Dertien inwoners van Měnjali zijn in het bezit van een pikolpaard, waarmede zij vrachtrijden of ook wel in den koffietijd naar het gebergte gaan, om zelf koffie op te koopen en die elders weer te verkoopen.

4. Desa Djagaraga.

In de sima-desa worden de grenzen als volgt opgegeven: ten oosten een pangkoeng, ten zuiden de poera-brahan, ten westen een pangkoeng, ten noorden de bloembang Batoer. De vollediger omschrijving kan als volgt worden gedaan: ten noorden: een tjëking, versmalling in den heuvelrug, waarover de weg van Djagaraga naar Sangsit loopt, en van af dat punt in oostelijke en westelijke richting een onregelmatige lijn, die het van het desagebied van Sangsit scheidt; voorts de bloembang (verhakking) Batoer, waardoor het van het desagebied van Boengkoelan gescheiden is; ten oosten: de toekad Daja, die het scheidt van het desagebied van Boengkoelan; ten zuiden: de poera-braban, gelegen aan den weg, die van Djagaraga naar Sawan leidt, en van daar een klein wegje (paměngkang), dat in oostelijke richting tot pangkoeng glagah linggah en in westelijke richting tot pangkoeng tjampoean loopt; voorts vormen deze beide ravijnen in noordelijke en noordwestelijke richting de grens tusschen Djagaraga en Měnjali; ten westen: pangkoeng Aäs (eene voortzetting van pangkoeng tjampoean) en de toekad Sangsit; door eerstgenoemde wordt het gescheiden van Měnjali, door laatstgenoemde van Sangsit.

Er is in den laatsten tijd eene quaestie ontstaan over de grens tusschen Djagaraga en Měnjali. Deze heeft daaraan zijn ontstaan te danken, dat eene achttal hoofden van huisgezinnen, die in desa Djagaraga wonen, lid van de desavereeniging te Měnjali, en aldaar dienstplichtig zijn. Met de desavereeniging te Djagaraga hebben zij niets te maken, alleen betaalt twee maal in het jaar elk huisgezin eene som van 9 kèpèngs (pasiaän), en wel bij het mēlis- en sēsšèpèn-feest¹⁾. Daarvoor hebben zij het recht hunne dooden te begraven op het kerkhof te Djagaraga.

De lieden van Měnjali nu beweren, dat de grond, waarop die lieden wonen, aan desa Měnjali toebehoort, en dat de grens gevormd wordt door een klein wegje (paměngkang), dat even bezuiden het huis van den klian van Djagaraga van oost naar west midden door de desa loopt. Het kleine tempeltje poera-sěmboehoe even bezuiden desa Djagaraga, behoort aan de lieden van Měnjali. Zij maken alleen aanspraak op den desagrond en den weg, die bezuiden de evenvermelde grens valt; overigens nemen zij genoeg met de grens, zooals die boven werd opgegeven.

Oorsprong en ligging der desa.

De uitgestrekte en welvarende desa Djagaraga is op eene hoogte van \pm 500 voet op drie kwartier gaans van het zeestrand gelegen. Toen na de eerste expeditie in 1846 de toenmalige vorst van Boelèlèng daarheen de wijk nam, heeft hij er eene poeri gebouwd, welke thans door een pēdanda bewoond wordt, en zijn ten noorden der desa de versterkingen aangelegd, welke in de geschiedenis zulk een vermaardheid gekregen hebben en waarvan slechts nog eenige overblijfselen worden aangetroffen. Omtrent den oorsprong der desa en omtrent de herkomst harer vroegere bewoners is zelfs bij overlevering niets bekend.

Desavereeniging.

Zoodra de jongens zoo groot zijn geworden, dat zij een piek kunnen dragen, worden zij ingedeeld bij de troena's, welke een soort van lijfwacht der goden vormen; zij moeten deze begeleiden bij voorkomende gelegenheden, en bij de feesten in de tempels de gamēlan bespelen, als zij zich die kunst hebben eigen gemaakt. Daartoe vormen zij te zamen eene vereeniging, aan het hoofd waarvan een afzonderlijke klian staat. Op de troena's rust geenerlei verplichting tot het verrichten van diensten buiten de desa, en als een hoofdelijke omslag gehouden wordt (patoeroenan), behoeven zij niet daaraan mee te betalen; doch wanneer door de desaleden zekere leveringen in natura (pakēnan) gedaan moeten worden, dan doen de troena's daaraan mee voor een half aandeel. Evenzoo worden de meisjes reeds op jeugdigen leeftijd ingedeeld bij de pēsarèn.

De mannelijke ingezetenen worden door hun huwelijk lid van de desavereeniging en moeten aan alle op hare leden rustende diensten deelnemen vanaf het eerste der om de 6 maanden in de poera-

¹⁾ Zie hierover beneden, blz. 201 en 250, en hiervóór, blz. 161. — Noot van de commissie.

dalēm gevierd wordende feesten, dat na tot stand komen van hun huwelijk (bèbas) plaats heeft. Op de mannen, die de gamelan kunnen bespelen, rust ook na hun huwelijk nog de verplichting daaraan deel te nemen; zij moeten dan als het ware het toezicht houden op de jongeren (noewain). Hetzelfde is het geval met de vrouwen, die na hun huwelijk nog pēsaren blijven. Op het oogenblik bedraagt het aantal desaleden 110, die in vier tēmpèks verdeeld zijn. Zie voor hetgeen in de sima omtrent het verrichten van diensten etc. gezegd wordt, het bijvoegsel dezer monographie [beneden, blz. 193].

Ook hier is aan deze desavereeniging in de sima een uitgebreide macht toegekend. Naar luid daarvan moet de afdoening van zaken (mēpadoe galoeer) plaats hebben door de desaleden onder leiding van den kian; daarbij moet ook een presentiegeld (toh) betaald worden van 125 kèpèngs; zoomede heeft elk der partijen dan te zorgen voor een bakje met sirih en bloemen (tjanang). De eed kan aldaar worden opgelegd, waarbij partijen ook door de eedhelpers (pētābēh) moeten worden bijgestaan. Bij de verdeling der opgelegde boeten kreeg de desa altijd een aanzienlijk aandeel, terwijl slechts eene kleine som als huldebewijs den vorst of den poenggawa werd aangeboden. Deze terechtzittingen moeten gehouden worden in de even ten noorden der desa gelegen poera-dalēm. Dit tempeltje ligt vlak aan den kant van het ravijn pangkoeng Mēngandang dat, daar het zeer smal en diep is, naar men meent, ontstaan zou zijn, doordat bij het stollen der aarde een slang zich daar voortbewoog. Op deze plaats is in 1849 de strijd het hevigst geweest; twee malen werd het tempeltje door de onzen genomen en weer door de Balineezen met de piek in de hand heroverd.

Volgens de voorschriften der sima zijn de zwaarste vergrijpen aan de berechting der desa onderworpen; menschenroof, vergiftiging, tooverij, alles wordt er in behandeld. Eerst als de desa tot geen eenstemmigheid kan komen, wordt de zaak aan de beoordeeling van den poenggawa onderworpen. Het is nog geen 30 jaar geleden, dat deze orde van zaken nog vrij algemeen in Boelèlèng bestond.

De oorsprong van de macht en de zelfstandigheid der desa moet dateeren van vóór het hindoetijdperk; want als men ziet, hoe weinig de hindoesche godsdienst in werkelijkheid bij de Balineezen is ingedrongen, hoe in bijna alle zaken het polynesische heidendom nog oppermachtig in den geest der bewoners heerscht, dan valt licht na te gaan, dat eene instelling, waarmede het volk zoozeer vereenzelvigd is als het desawezen, haren oorsprong moet nemen in het ontstaan en de geleidelijke vorming der maatschappij van den tijd af, dat men behoefte eraan begon te gevoelen om door samenwoning en samenwerking beter in zijne behoeften te voorzien en een rustiger leven te leiden. Bovendien, het desawezen is geheel samengevlochten met dat polynesische heidendom. Het zijn voornamelijk de oude heidensche afgoden, die in de tempels worden aanbeden; voor hen heeft men het meeste ontzag. Wel heeft het hindoeïsme een vrij sterken

invloed uitgeoefend, maar vooral op het uiterlijke van den godsdienst; de tempels zijn van de Hindoe-bouworde, eene noodzakelijke concessie aan de overheerschers, de machthebbenden; doch men is zoo vrij geweest, om zoodra ze voltooid waren, er zijne eigene oude afgoden in over te brengen. Men vindt daarbinnen ook huisjes en offerplaatsen voor de hindoe-godheden; men was wel verplicht dat te doen en buitendien, eene groote verdraagzaamheid ligt zoozeer in het karakter van de Balineezen, dat velen hunner in hun huistempel ook een offerplaats hebben voor den déwa-slam. De verplichting daartoe is hun nooit opgelegd kunnen worden; nooit hebben zij onder mohammedaansche overheersching gestaan; maar toen zij meer en meer met mohammedanen in aanraking kwamen, zagen dat dezen een anderen god aanbaden dan zij, meenden zij, het kan toch nooit kwaad, ook dezen te vriend te houden, en naast de huisjes voor hunne afgoden verrees een bidkapelletje voor den mohammedaanschen god, en zij zullen er zich wel voor wachten, varkensvleesch te doen bij de offeranden, die van tijd tot tijd voor dat kapelletje worden neergezet. Eens is het gebeurd, dat een Balinees, die in het huis van een Europeaan een Maria-beeldje zag, en op zijne vraag, wat dat te beteekenen had, ten antwoord kreeg, dat het een déwa van de Hollanders was, dadelijk de quaestie opperde, of het geen pas zou geven, dat hij ook voor die godheid in zijn huistempel een kapelletje oprichtte. Evenmin echter als men op dat feit zou mogen besluiten, dat de Balineezen bereid zijn het christendom te omhelzen, mag men uit de omstandigheid, dat vele vormen en uiterlijke teekenen van hindoeschen oorsprong zijn en dat zij in naam het hindoeïsme hebben omhelsd, afleiden, dat ook hunne instellingen en oude gewoonten van de Hindoes zijn overgenomen.

Eén van beiden moet daarom het geval zijn, of de naar Bali uitgeweken Hindoe-Javanen hebben het eiland alleen veroverd en er hunne suprematie gevestigd, terwijl de oorspronkelijke bewoners in naam den godsdienst hunner overheerschers hebben omhelsd, dezen daarentegen de bestaande gebruiken en instellingen hebben geëerbiedigd, zoodat wij die thans nog waarnemen in het desawezen, of wel de Hindoe-Javanen zijn in zoo grooten getale overgekomen, dat zij de oorspronkelijke bewoners geheel hebben vernietigd en dat zij er hunne eigen maatschappij voor in de plaats hebben gesteld. Ook in dat geval, dat nog het waarschijnlijkst is, kan men het verklaren, dat de godsdienstige instellingen en begrippen zoo weinig overeenstemming hebben met het zuivere Hindoeïsme; want de Javanen van dien tijd zullen al evenmin goede Hindoes geweest zijn als die van den tegenwoordigen goede Mohamedanen zijn, niettegenstaande het reeds meerdere eeuwen geleden is, dat zij tot dien godsdienst bekeerd heeten te zijn. Het polynesische heidendom is wel is waar op Java moeten zwichten voor het hindoeïsme toen het gepredikt werd door legerscharen, die in ontwikkeling en in macht ver boven de oorspronkelijke bevolking stonden; maar daar deze niet rijp was om zich te stellen op het standpunt van den nieuwen godsdienst,

zoo konden ook hunne begrippen niet op eenmaal veranderd worden; het polynesische heidendom bleef, gestoken in het kleed van het hindoeïsme, onder de oorspronkelijke bevolking voortleven.

Vergaderingen.

Maandelijks worden door de leden der desavereeniging vergaderingen gehouden op anggar kasih in de balé-agoeng, op boeda manis in de poera-dalëm.

Sima-desa.

De oude sima-desa van Djagaraga moet, naar men zegt, tijdens den oorlog van 1849 verbrand zijn. De tegenwoordige is uitgevaardigd door een zekeren Goesti Njoman Pënaroeangan, die te Sawan woonachtig geweest moet zijn. Zij is zeer uitvoerig over de levensanties, die moeten plaats hebben door de desaleden, en de werkzaamheden, die verricht moeten worden, vooral ten aanzien van de tempels en de godsdienstige feesten.

De meest verscheiden onderwerpen worden in de sima's behandeld, die gewoonlijk zonder eenige orde of reglement elkander opvolgen en in alle lang niet dezelfde zijn, daar zulks geheel afhing van de persoonlijke opvatting dergenen, die ze verleenden. Gedeeltelijk zijn zij, en wel voor zoover de belanghebbenden er zelve bij geraadpleegd zijn of de uitvaardiging geschiedde door personen, die na stonden aan de bevolking en het desabestuur, eene codeficatie van oude gebruiken; een ander gedeelte bevat soms aanhalingen uit de groote wetboeken betreffende verschillende vergrijpen, welke geschreven zijn in een taal, welke de bevolking niet begrijpt, waardoor hun eerbied voor die geschriften zeer vermeerderde, doch de bruikbaarheid daarvan minder werd. Alzoo zijn de sima's langzamerhand pingit geworden, omdat men ze maar zelden raadpleegde en, als men er buiten kon, ze stil liet liggen op hunne plaats in één der tempels in een witte kaïn gewikkeld en goed opbewaard in houten of bamboezen doozen. Waar het mogelijk was, deed men alle zaken in der minne af; eerst wanneer dit niet gelukte, sloeg men de sima er op na, waarvoor dan eene zekere som aan den pamangkoe, of wie anders het geschrift onder zijne berusting mocht hebben, moest betaald worden. Dit moet echter beschouwd worden als een ingeslopen misbruik en is ook op vele plaatsen reeds afgeschaft.

De sima's zijn waarschijnlijk door de vorsten en de poenggawa's uitgegeven om van hunne macht te doen blijken en het te doen voorkomen, alsof de onbeperkte macht die de desa gewoon was van ouds uit te oefenen haar eigenlijk door hen verleend was. Zooals wij reeds zagen, zijn de vorsten en hoofden oorspronkelijk niets anders geweest dan scheidsrechters, welk baantje hun echter, naarmate hunne macht uitbreidde, al minder aanstond; hetgeen voornamelijk hunne belangstelling trok, was zooveel mogelijk profijt te trekken van hunne positie en hun tijd door te brengen in hunne paleizen met hunne vrouwen, hunne vechthanen, en als er dan de opiumpijp ook nog bijkwam, werden zij rechte „rois fainéants”, en schoot er ten slotte weinig tijd over voor de behartiging van de belangen der

desalieden. Deze konden oorlog voeren met desa's van andere rijken, zonder dat zulks eenige stoornis bracht in den voortgang der opvoeringen van de *gambœh* en de dansen der *djogèds* en *lègongs*, die dagelijks binnen de paleizen plaats hadden; hoogstens dat degenen, die omtrent den uitslag der gevechten kwamen berichten bij den vorst of een zijner vertrouwelingen, een oogenblik gehoor vonden.

Ook dit verlangen van den vorst en van zijne onmiddellijke omgeving om zoo min mogelijk in hunne indolente leefwijze en hunne vermaken gestoord te worden mag één der oorzaken geweest zijn, die aanleiding gegeven hebben tot de uitvaardiging der *sima's*, waardoor den desalieden, die het over eene zaak niet eens konden worden, de gelegenheid geopend werd om hooger oordeel daarover te vernemen zonder den weg naar Boelèlèng te behoeven af te leggen en zonder de vorsten en de poenggawa's daarmede lastig te moeten vallen.

Bestuur.

Er zijn alhier twee *klians desa*, waarvan de één aan het hoofd van de *balé-agoeng*, de ander aan het hoofd van de *poera-dalëm* staat. De eerste wordt terzijde gestaan voor den dienst in den tempel door een *baliân*, welke betrekking thans door eene vrouw, de oudere zuster van den *klian*, bekleed wordt; de tweede door een *pamangkoe*. Te zamen voeren beide *klians* het bestuur der *desa* en daar de *desa* eene vrij aanzienlijke uitgestrektheid heeft, zoo worden zij ter zijde gestaan door vier *panglimans*. De verkiezing der *klians* heeft niet plaats door de desalieden, maar door de *déwa's*. Zeer geambieerd is de betrekking niet, want er is weinig voordeel aan verbonden, wel vele beslommingen. De tegenwoordige *klian* heeft zich dan ook vijf jaren lang na den dood van zijn vader geëxcuseerd aan het verlangen der *déwa's* te voldoen, om opvolger als *klian desa* te zijn. De *déwa's* hebben echter volgehouden, en al dien tijd is de plaats van één der *klians* onvervuld gebleven. De onwillige leidde intusschen vrij van alle bestuurszorgen een onbezorgd leven, en op de vervulling der op hem als gewoon desalid rustende verplichtingen viel niets aan te merken. Slechts één ding was er, dat hem zorg gaf, namelijk dat zijne vrouw hem geene kinderen baarde. Reeds meermalen was hem door de tempelbeambten te kennen gegeven, dat de oorzaak daarvan alleen te zoeken was in zijne onwilligheid om aan het verlangen der goden te voldoen, en toen eindelijk hem werd medegedeeld, dat als hij toegaf, terstond zijn wensch zou bevredigd worden, liet hij zich overhalen; en werkelijk, geen 14 dagen later kwam zijne vrouw hem het heuglijk nieuws mededeelen. Of wellicht zijne vrouw in betrekking gestaan heeft tot de goden of hunne tegenwoordigers op aarde, scheen de *klian*, die zelf het verhaal deed, niet te vermoeden en zulks valt ook moeilijk na te gaan.

Voor de leden van het dorpsbestuur zijn geene ambtsvelden beschikbaar, en behalve eene kleine toelage uit de *padjëg* bestaat het eenige voordeel, dat aan hunne betrekking verbonden is, in vrijstelling van de *patoeroenan* of hoofdelijken omslag, die in som-

mige omstandigheden ten behoeve der desakas over de desaleden plaats heeft.

Aanplantingen op droge velden.

Verreweg het grootste deel van het desagebied wordt ingenomen door sawahs; alleen bevinden zich ten noorden der desa eenige kleine tegelvelden. Bij het begin van den regenmoeson wordt daarop djagoeng en oendis geplant; een paar maanden later soms nog komak en katjang. Aan de kanten der sawahs treft men een paar tuinen aan.

Terreingesteldheid en uitgestrektheid.

Het terrein is weinig geaccidenteerd; de grond van slechte kwaliteit. Daar men zelfs voor de sawahs geen voldoende besproeiingswater heeft, blijven uit den aard der zaak de tegelvelden daarvan geheel verstoken.

De uitgestrektheid der tegelvelden bedraagt slechts:

Tegal Antjak	30.700	□ meters	= 4 bouw	163	□ rijnl. roeden
Tegal Siring	11.900	„	= 1 bouw	338½	„
Totaal	42.600	□ meters	= 6 bouw	1½	□ rijnl. roeden,

die der tuinen nog geen halve bouw.

Grondenrecht.

Alle gronden zijn het eigendom van particulieren. Hierop maakt alleen de grond, binnen de desa gelegen (woonhuizen en erven), eene uitzondering. Deze behoort aan de desa en mag daarom door degenen, die er gebruik van maken, niet worden vervreemd.

Droge velden, die domein zijn, komen op het desagebied van Djagaraga niet voor. De lieden van Djagaraga, Boengkoelan en Měnjali bewerken over en weer grond op elkanders desagebied, doch niet in groote uitgestrektheden.

Belastingen; diensten.

Belastingen zijn voor de droge velden nooit betaald geworden.

Op het bezit van gronden rust geenerlei verplichting tot het verrichten van andere diensten dan die strekken in het belang der gronden zelve.

Contracten, gebruikelijk voor de bewerking van eens anders velden, komen niet voor.

Er bestaat geene gelegenheid tot uitbreiding der tegelvelden; de omliggende onbebouwde velden zijn van te slechte kwaliteit, om daartoe te kunnen dienen.

Handwerken en bedrijven.

Bepaalde handwerkslieden worden in Djagaraga niet aangetroffen; wel zijn er eenige lieden die als nevenbedrijf bij hun landbouwwerk nog het een of andere handwerk beoefenen.

Zoo vindt men er elf smeden, waarvan zes uitsluitend grofsmeden zijn, terwijl de vijf andere nevens het bewerken van ijzer ook nog zilveren voorwerpen vervaardigen; slechts één van hen is tevens goudsmid. Onder de smeden zijn er twee, die soms tevens het beroep van timmerman uitoefenen, doch zij bepalen zich tot de vervaardiging van balé's; de andere houten voorwerpen, die men noodig